

Joost Welten

ANTIHELDEN

*Bijzondere levens van gewone mensen
uit de tijd van Napoleon*

 DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

Inhoud

Inleiding	7
1 Waterzooi en witte wijn. De lotgevallen van Gentse gijzelaars	19
2 Het fatale overspel. De officier, de koopmansdochter en de apotheker	37
3 Brood, geloof en spelen. Een Vlaamse kroniek uit Brussel	55
4 Een monument van papier. Het levenswerk van Petrus Goetsbloets	75
5 Patriotten en prinsmannen in hetzelfde schuitje. De krijgsgevangenschap van Hendrik Stolte	95
6 Kindsoldaat Jan Willem van Wetering	117
7 ‘Om daar een memorie van te hebben’. De grand tour van een koetsier	133
8 Ambitie strandt in het zand: hoe het Grand Canal du Nord net niet tot stand komt	157
9 Een Engelsman contra de Engelsen. John Irish Stephenson en de Britse aanval op Antwerpen	187
10 Een Roermondse officiersvrouw zwerft door Europa	209
11 ‘Nacht, mijn lieve Geesje’. De eenzaamheid van Jan van der Schell	237
12 ‘Kon ik vliegen, ik vloog naar u toe’. Het verdriet van een zakkendrager	259
13 ‘Mijn lieve Albert, moet gij nu al aardappels stelen!’ Het ontwrichte leven van de familie Ossen	277
14 Wie het niet gezien heeft, kan het niet geloven. Oorlog voeren als ontdekkingsreis	303
15 <i>Io vivat!</i> Een Leidse student trekt ten strijde	321
Lijst met afkortingen gebruikt in het notenapparaat	342
Noten	343
Bibliografie	363
Register op persoonsnamen	370
Register op geografische namen	374

Inleiding

Dansen om de vrijheidsboom

Op een tekening van Christiaan Andriessen spelen twaalf kinderen vrijheidsboompje.¹ Zeven jongens en meisjes in nette kleren dansen hand in hand in een kring, terwijl in het midden vijf andere kinderen de boom oprichten. Het boompje is ongeveer 2 meter hoog, helemaal op maat. De top is versierd met een vrijheidshoed, geen rode jakobijnenmuts, maar de zwarte, rechte hoed die de Nederlandse vrijheid symboliseert. Er wappert een lint aan, ongetwijfeld in rood-wit-blauw. Een groot gat hebben de kinderen niet gegraven. Ze planten zo te zien geen levende boom, met wortel en al, maar ze zetten een gevelde boom in de grond. Drie jongens houden de boom vast, terwijl twee andere kinderen hem aan een touw rechtekken. Dat gaat niet helemaal goed, want een van de touwtrekkers verliest de grip op het touw en valt achterover.

Kinderen spelen na wat ze volwassenen zien doen. Vrijheidsbomen worden in de Lage Landen in de jaren 1790 in honderdtallen opgericht. Geen stad of dorp durft zich vrij te noemen zonder een met rood-wit-blauwe linten versierde staak op het centrale plein. De oprichting ervan is een van de eerste rituelen nadat het Franse leger zich meester heeft gemaakt van een plaats. Soms zetten de inwoners de boom al op voordat de Fransen arriveren, zoals in Brugge en Oostende gebeurt. In de laatste maanden van 1792 wordt Vlaanderen een speldenkussen van vrijheidspalen. De volgende opsomming is verre van exhaustief, maar geeft wel het tempo aan waarin de vrijheidsbomen verrijzen: Ieper (11 november 1792), Harelbeke en Brugge (14 november), Oostende en Brussel (17 november), Antwerpen (20 november), Gent (25 november), Leuven (26 november), Weert (10 december), Turnhout (13 december), Roermond (15 december). Na een gevechtspauze in de winter volgen nog tientallen steden en dorpen in het zuiden van de Nederlandse Republiek, zoals Breda (26 februari 1793) en Eindhoven (6 maart).

De sfeer bij deze eerste inval van het Franse leger is verwachtingsvol. Adriaan van der Willigen reist vanuit zijn woonplaats Tilburg speciaal naar Brussel om er de Franse bevrijders te verwelkomen. Taveernes vormen de locatie voor verbroedering: ‘men vloog elkander verrukt om de hals en weldra werd de omhelzing schier algemeen. Verrukkelijke ogenblikken, nimmer zal ik u vergeten. (...) Alles was vreugde en geestvervoering en nu hoorde ik voor het eerst door vrije Fransen de Marseillaanse Mars en dergelijke liederen zingen.’ Op de volgende dag, zaterdag 17 november 1792, maakt Adriaan de oprichting van de vrijheidsboom op de Grote Markt in Brussel mee.

Nu zou er om de boom gedanst worden en enige Franse soldaten namen ook een paar monniken bij de hand. Ik voegde mij bij hen, zodat ik aan de ene hand een soldaat en aan de andere een monnik had, en zo danste ik voor het eerst van mijn leven al juichende en zingende om de vrijheidsboom.²

Tweedeling tussen zuid en noord

Nadat de roes van het dansje rond de vrijheidsboom is uitgewerkt, verandert de stemming. De Fransen zijn niet gekomen om de Walen en Vlamingen carte blanche te geven bij de inrichting van hun samenleving. De Zuid-Nederlanders zijn in meerderheid gehecht aan hun corporatistische vrijheden – de uit de middeleeuwen stammende privileges van steden, gewesten en gilden – en zien geen heil in de libe-

Kinderen richten een vrijheidsboom op en dansen eromheen. Deze tekening wordt toegeschreven aan Christiaan Andriessen.

(Atlas van Stolk, Rotterdam, inv.nr. 11856)

Op 29 februari 1796 wordt in Antwerpen opnieuw een vrijheidsboom geplant. Jonge vrouwen in witte jurken begeleiden de boom in een optocht naar het stadhuis. Aquarel van Goetsbloets uit zijn manuscript *Tijdsgebeurtenissen*. Bij deze gelegenheid wordt *De Marsch der Marseillanen* gezongen, een Nederlandse tekst op de *Marseillaise*. Het eerste couplet plus refrain gaan als volgt: 'Weest, weest verheugd, gij waere Belgen, / Gy die uw bloed steld voor uw land / Word door een rey sneeuw-c'leur'ge telgen / ter zorg besteld den vryheyds-plant (2x) / 't Zyn geen kanons of bajonnetten, / Die door gedoemde heerschappye / vermoorde hunne burgerye, / Ziet kroon en scepter nu verpletten, / schoon dat den dommen os, door laffe vlyerye / Niets meer, niets meer ter herte neemt als / 's Neêrlands slavernye.'

(KBR hs II-1292, deel 5)

rale vrijheden van de Franse Revolutie, de rechten van de mens. Slechts een minderheid van de bevolking staat achter een grondige hervorming van het staatsbestel naar Frans model.

In maart 1793 moeten de Fransen na militaire nederlagen de Nederlanden verlaten. Wanneer ze in de zomer van 1794 terugkeren, hebben zij geen illusies meer over de stemming onder de bevolking in de Zuidelijke Nederlanden. Ze rekenen er niet meer op dat ze met open armen worden ontvangen. De nieuwe orde voeren ze nu met harde hand in, met de hulp van een minderheid van de bevolking die hun idealen onderschrijft. Het oprichten van vrijheidsbomen wordt een verplichte exercitie, voorgeschreven per decreet. Ceremonieel vertoon moet het gebrek aan echte verbroedering compenseren.

Hier tekent zich een tweedeling af tussen zuid en noord. De Franse verovering van de Zuidelijke Nederlanden heeft in de zomer van 1794 het karakter van een kille plundering, met een bevolking die navenant reageert. Wanneer de Fransen de Noordelijke Nederlanden veroveren, krijgen zij evenwel een enthousiast onthaal. De in 1787 in Pruisisch krijgsgeweld gesmoorde patriotse revolutie krijgt nu met Franse hulp een reprise onder de naam Bataafse Revolutie. Waar in de Zuidelijke Nederlanden een minderheid op de hand van de Fransen is, staat in de Noordelijke Nederlanden een meerderheid van de natie achter de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Ze roept de Bataafse Republiek uit, als zusterrepubliek van de Franse Republiek.

Alle steden in de Zuidelijke Nederlanden waar de oude vrijheidsboom het loodje heeft gelegd, zijn verplicht om een nieuwe te planten. In Antwerpen gebeurt dat op 29 februari 1796 voor het stadhuis. Goetsbloets wijdt er in zijn kroniek een reportage aan met aquarellen, kopieën van officiële documenten en een verslag. Het stadsbestuur heeft jonge vrouwen uit vooraanstaande kringen per brief gesommeerd om zich op de genoemde dag om tien uur bij het stadhuis te melden, gekleed in een wit gewaad met een rood-wit-blauwe ceintuur. Wie weigert, wordt als een vijand van de Franse Republiek geboekstaafd. Goetsbloets beeldt die jongedames af tijdens een ceremonie in de tempel der wet, tijdens de plechtige optocht, bij het oprichten van de boom voor het stadhuis en bij het bal na afloop. In zijn verslag schrijft Goetsbloets dat vier schippers met een spade het gat graven voor de nieuwe vrijheidsboom. Ondertussen delen de 'stads jongvrouwen' lauwertakken uit aan Franse militairen, die op hun beurt zoentjes stelen bij de jongedames. Bij de meisjes die niet zijn komen opdagen, worden als straf vier soldaten tien dagen lang ingekwartierd in het ouderlijk huis.

Aquarel van Goetsbloets uit deel 5 van zijn *Tijdsgebeurtenissen*.

(KBR hs II-1292, deel 5)

Versierde staken

Nooit eerder is er in Nederland zo massaal gefeest als in eerste maanden van 1795, telkens met een inderhaast opgerichte vrijheidsboom als middelpunt.³ Op 19 januari wordt in Utrecht een handvol vrijheidsbomen geplant, terwijl er in Amsterdam en Haarlem vergelijkbare taferelen plaatsvinden. Leiden (22 januari), Dordrecht en Rotterdam (26 januari), Zwolle (3 februari), Delft (4 februari), Deventer (5 februari), Den Haag (6 februari), Leeuwarden (10 februari), Middelburg (13 februari), Groningen (14 februari) en een resem andere steden en dorpen volgen.

De eerste boomplantingen hebben een ietwat ongestructureerd karakter, zoals blijkt uit de beschrijving die de Utrechtse apotheker Keetell geeft van de gebeurtenissen in zijn woonplaats:

Al dansende en schreeuwende vroegen zij [de patriotten] geld van de burgers om vrijheidsbomen te planten en deze te besproeien [met drank]. Inderdaad zag men tegen de avond verscheidene van die onvruchtbare bomen geplant (...). Het waren lange staken, rijk met nationale linten en strikken versierd, met een vrijheidshoed in de top, waaraan een nationaal lint wapperde. 's Avonds werden alle bomen ingehuldigd door eromheen te dansen, zingen, springen en schreeuwen.⁴

Na het eerste, spontane planten van een boom, wordt later soms een groter en fraaier exemplaar in de grond gezet.⁵ Op 4 maart 1795 gebeurt dat bijvoorbeeld op de Dam in Amsterdam. In januari is de grond zo diep bevroren, dat de vrijheidsboom met touwen op zijn plek moet worden gehouden.

Souvenirjagers hebben daarna op grote schaal takjes van de boom geknipt. Om dat soort knulligheden te voorkomen, wordt de nieuwe ceremonie wekenlang zorgvuldig voorbereid. Takjesjagers krijgen geen kans meer, want de boom wordt een 25 meter lange paal, met alleen net onder de top een groen flosje. Het onderste deel van de boom wordt ingepakt in een bekisting, met op 5 meter hoogte wapenschilden met revolutionaire symbolen, beschilderd door Jurriaan Andriessen, de vader van de tekenaar van de kinderen rond de vrijheidsboom. Onder grote belangstelling wordt de boom geplaatst.⁶

Een echte eik of olm planten als vrijheidsboom, zoals de Franse revolutionairen dat in eigen land en in de door hen veroverde gebieden graag doen, is in de kersverse Bataafse Republiek meestal geen optie. De symboliek van een goed gewortelde boom die vruchten geeft, is hier verbonden aan het stadhoudelijke stelsel, waarvan de bevolking nu net afscheid heeft genomen. De oranjeboom is het symbool

Op zaterdag 14 februari 1795 wordt op de Grote Markt van Groningen de vrijheidsboom feestelijk opgericht. De boom, een den van 45 voet lengte, is al op woensdag gekapt en naar de stad gebracht. Op donderdag en vrijdag wordt hij door twaalf vrouwen versierd met linten en muts. De versierde boom wordt op zaterdag door tachtig man naar

de Grote Markt gedragen, gevolgd door de burgeressen die vier aan vier lopen. Aan de linkerkant van de boom en de in het wit geklede jongedames loopt het schipperskorps en aan de rechterkant het warmoezenierskorps (tuinderskorps), waarvan de leden bewapend zijn met een sabel. Zij zorgen ervoor dat de vrouwen niet in het gedrang komen. In de stoet lopen onder andere ook de leden van het revolutionaire comité mee, de leden van de municipaliteit en acht compagnieën infanterie van het burgerregiment. Op de Grote Markt vormen deze acht compagnieën – samen met zeven andere die er al staan – een carré, waarbinnen de vrijheidsboom wordt opgericht. Terwijl dat gebeurt, speelt een muziekkorps en danst een aantal mensen de carmagnole. Zodra de boom is opgericht, klinken 21 saluutschoten van de burger-artillerie en luiden de kerkklokken onophoudelijk. Op de voorgrond zijn cavaleristen van een burgerkorps zichtbaar. Opmerkelijk is de aanwezigheid van een kleurling met tulband op de voorgrond. Zowel uit de organisatie van de festiviteiten als uit de massale publieke belangstelling blijkt het enthousiasme voor de Bataafse Revolutie. Schilderij van Johann Ludwig Hauck.

(Collectie Groninger Museum, foto: John Stoel)

bij uitstek van stadhouder Willem v, de prins van Oranje, die op 18 januari 1795 schielijk naar Engeland is gevlucht, een dag voor de – eerste – vrijheidsboom in Amsterdam wordt opgericht. Op spotprenten bezegelt men zijn vertrek door de oranjeboom om te hakken. Als in de Bataafse Republiek al eens een echte boom als vrijheidsboom wordt geplant, zoals in Alkmaar, dan wordt om de stam een bekisting geplaatst waarop wapenschilden met revolutionaire beelden hangen. Niemand mag de vrijheidsboom verwarren met een natuurlijk gevormde boom waaraan oranjeappeltjes zouden kunnen hangen.

In Groningen hangt in de top van de vrijheidsboom een rode jakobijnenmuts. Hoe bekend dat Franse revolutionaire symbool ook is, en in hoeveel Franse, Vlaamse en Rijnlandse vrijheidsbomen dat type muts ook hangt, in de Bataafse Republiek is het Groningse exemplaar een buitenbeentje. Een zwarte Hollandse hoed is hier de gebruikelijke bekroning van de vrijheidsboom, zoals we al hebben gezien bij de boom die de kinderen opzetten. De oorsprong van de symboliek is dezelfde: zowel de rode jakobijnenmuts als de Hollandse hoed verwijst naar het Romeinse rijk, waarin vrijgelaten of vrijgekochte slaven het recht hadden om een hoofddeksel te dragen. De Franse revolutionairen introduceren de Frygische muts aan het eind van de achttiende eeuw, maar de Hollandse vrijheidshoed heeft een langere traditie, die tot minstens de zestiende eeuw teruggaat. Iedereen is ermee vertrouwd, want op de Hollandse gulden en sommige andere munten prijkt de Hollandse maagd, met in haar hand een vrijheidslans die een vrijheidshoed in de top draagt.

Wegen lopen uiteen

Het enthousiasme waarmee de Nederlanders in de eerste maanden van 1795 de Franse militairen binnenhalen, steekt af tegen de lauwe ontvangst van de Fransen door de Vlamingen in de zomer van 1794. Hoe is dat contrast te verklaren? De eerste factor is al aangestipt. In de Noordelijke Nederlanden is het animo voor de beginselen van de Franse Revolutie groter dan in de Zuidelijke Nederlanden. In de Noordelijke Nederlanden zouden de patriotten waarschijnlijk in 1787 al de macht hebben gegrepen, als de prinsgezinden geen steun zouden hebben gekregen van het Pruisische leger. In 1795 halen de patriotten, nu onder de naam Bataven, de buit binnen die hun in 1787 ontglipt is. In Vlaanderen is slechts een minderheid van de bevolking geporteerd van democratische idealen, zo is gebleken tijdens de Brabantse Revolutie van 1789-1790 en tijdens de eerste Franse verovering van Vlaanderen in 1792-1793. Wanneer de Fransen in 1794 opnieuw de Zuidelijke Nederlanden veroveren, hebben ze hun lesje geleerd: de Vlamingen zitten niet te wachten op hun vrijheid en gelijkheid, maar willen vasthouden aan hun tradities. Dus treden de Fransen daar op als botte veroveraars, niet als brengers van revolutionair heil.

In de tweede plaats kunnen de Nederlanders een nationale trots cultiveren. De Bataafse Republiek is weliswaar tot grote concessies aan de Franse Republiek bereid: ze verliest strategische gebiedsdelen zoals Zeeuws-Vlaanderen, Venlo en Maastricht, ze betaalt 100 miljoen gulden aan het geldhongerige Frankrijk en ze moet op eigen grondgebied een Frans leger dulden dat ze nota bene zelf dient te bekostigen. Ook al verliest ze hiermee feitelijk haar zelfstandigheid, ze blijft een staat met een eigen bestuur, een eigen vlag en een eigen symboliek. Deze speelruimte zien we terug in de wijze waarop de bevolking vrijheidsbomen plant: de inspiratie is Frans, maar de uitvoering krijgt een Bataafse couleur locale. De Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik missen die speelruimte. Als veroverd gebied worden ze geplunderd en per 1 oktober 1795 geannexeerd door Frankrijk. De willekeur houdt na de annexatie op, maar de Vlamingen proeven voortaan de zure smaak van de Franse wetgeving. Ze kunnen hun smaakpapillen niet verzachten met zoete kost uit eigen keuken, zoals de Nederlanders.